

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(29–30. X 2021)

Књига II

РОМАН И ГРАД:
50 година *Романа о Лондону*,
100 година *Уликса*

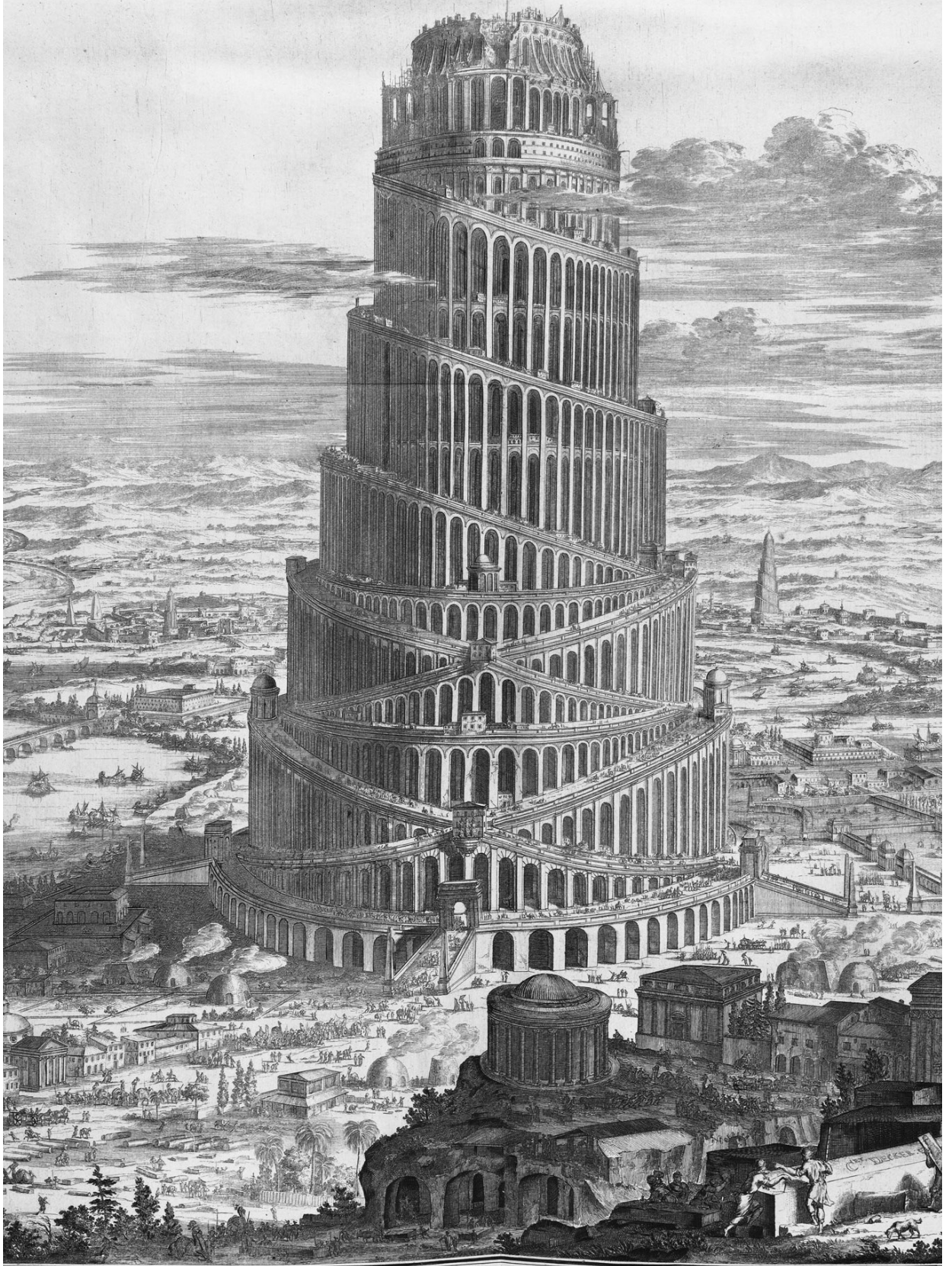
Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2022.

Prospectus Turris Babilonica ex Praescripto R. Adm. Patris Athanasij Kircheri Soc. Jesu.

TURRIS BABEL.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5

О КЊИЖЕВНОКУЛТУРОЛОШКОЈ КЊИЗИ
СА XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ / 9

Zoran PAUNOVIĆ
DŽOJSOV TRST / 17

Сашиа Ж. РАДОВАНОВИЋ
ЗАРАТУСТРА И ВЕЛИКИ ГРАД – ПРОБЛЕМ ЗАВИЧАЈА / 25

Марија В. ЛОЈАНИЦА
КА НОВОЈ ПОЕТИЦИ УРБАНОГ ПРОСТОРА:
ОВОГА ПУТА О ПОКРЕТУ / 33

Светлана М. РАЈИЧИЋ ПЕРИЋ
АРХИТЕКТУРА URBS-РОМАНА И ВЕЧНА ЗАГОНЕТКА
КВАДРАТУРЕ КРУГА (Ф. КАФКА, ПРОЦЕС) / 41

Драгана Б. ВУКИЋЕВИЋ
„КО ЋЕ НАМ РЕЋИ ШТА ЈЕ БЕОГРАД?” –
КА ПОЕТИЦИ РЕАЛИСТИЧКОГ ГРАДА / 59

Јелена З. МИЛИЋ
ВИШЕ ОД ГРАДА:
БЕОГРАД У СРПСКОЈ РЕАЛИСТИЧКОЈ ПРОЗИ / 71

Часлав В. НИКОЛИЋ
„КАКО ЈЕ ЧУДНА ТА НОЋ”:
НОЋ И ГРАД У РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 87

Луна М. ГРАДИНШЋАК
(АНТИ)СУМАТРАИЗАМ У РОМАНУ О ЛОНДОНУ
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 93

Данијела М. ЈАЊИЋ
СЛИКА РИМА ПРЕМА ЗНАЧЕЊУ СВАКОДНЕВНИХ ОБРОКА У
РОМАНУ КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 103

Софија Д. ФИЛИПОВ РАДУЛОВИЋ
О КЊИЗИ КОЈЕ НЕМА У РОМАНУ О ЛОНДОНУ / 111

Предраг З. ПЕТРОВИЋ
ЕКЛИСИОЛОШКА ПРОЈЕКЦИЈА БИБЛИЈСКОГ
(ЛИТЕРАРНОГ) СИМБОЛА ГРАД / 119

Анка Ж. СИМИЋ
МАНАСТИР МАНАСИЈА КАО СИМБОЛ ГРАДА У
ДЕЛУ КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА / 131

Маја М. АНЂЕЛКОВИЋ
„ОБНОВИ СЕ ГРАД”: ТРАГОМ ПИСАНИХ ПОМЕНА
О СТУДЕНИЧКОМ ГРАДУ / 139

Ђорђе Д. ЛАЗАРЕВИЋ

СЛИКА ГРАДА-ЦРКВЕ У АПОКРИФУ О ЈОСИФУ И АСЕНЕТИ / 155

Александра Д. МАТИЋ

ГАСТРОНОМСКЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ИДЕНТИТЕТА
СРЕДЊОВЕКОВНОГ ГРАДА СМЕДЕРЕВА У РОМАНУ
ДЕСПОТ И ЖРТВА ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 163

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

АНГЕЛОЛОШКА АРХИТЕКТУРА РОМАНЕСКНИХ СВЕТОВА
ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ НАРАТИВНЕ ТЕОЛОГИЈЕ / 173

Владимир Б. ПЕРИЋ

ДАДАПОЛИС: МЕТАМОРФОЗА ПОЕТИКЕ
МОНУМЕНТАЛНОГ У ПОЕТИКУ РУШЕВИНА / 191

Александра В. ЧЕБАШЕК

ГРАД, ИДЕНТИТЕТ И ПИСАЊЕ У РОМАНУ *ЛИСТ НА
КОРИЦИ ХЛЕБА* СРЂАНА ВАЉАРЕВИЋА / 199

Јелена С. МЛАДЕНОВИЋ

СЕМИОТИКА ГРАДСКОГ БУВЉАКА У РОМАНУ *НИШТА
НИЈЕ НИЧИЈЕ* БОЈАНА САВИЋА ОСТОЈИЋА / 211

Александра М. ЦВЕТКОВИЋ

„ПЕВАЧИ УСНУЛЕ ПРЕСТОНИЦЕ” (КРАГУЈЕВАЦ У
ПЕСНИШТВУ И ПЕСНИШТВО У КРАГУЈЕВЦУ) / 219

Биљана С. ТЕШАНОВИЋ

НАДРЕАЛИСТИЧКИ ПОМАК У ФИКЦИОНАЛИЗАЦИЈИ
ГРАДА: АРАГОНОВ СЕЉАК ИЗ ПАРИЗА / 233

Марија М. ПАНИЋ

ПРИКАЗ УРБАНОГ РАЗВОЈА КАНАДЕ
У КВЕБЕЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 247

Катарина В. МЕЛИЋ

ГРАД КАО РУШЕВИНА ПРОШЛОСТИ ИЛИ
КАРТОГРАФИЈА ДУХОВА: ЗЕБАЛД / 255

Наташа П. РАКИЋ

УЛИЦАМА МАРСЕЉА – ТРАГОМ АНЕ ЗЕГЕРС
И ВАЛТЕРА БЕНЈАМИНА / 267

Милош М. ЈОВАНОВИЋ

КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКЕ И КУЛТУРНОИСТОРИЈСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ
ФИГУРЕ ГРАДА У НЕМАЧКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ РЕНЕСАНСЕ / 279

Виолета М. ЈАЊАТОВИЋ

ИЗМЕЂУ ОРИЈЕНТА И ОКЦИДЕНТА:
СЛИКЕ БУКУРЕШТА У ОЧИМА ПУТОПИСАЦА / 287

Мирјана М. СЕКУЛИЋ

ГРАДОВИ НА ОБАЛАМА ДУНАВА: ОД ЕВРОПЕ КА
ОРИЈЕНТУ СА БЛАСКОМ ИБАЊЕСОМ / 307

Свејлана В. СТЕВАНОВИЋ

БАРСЕЛОНА У РОМАНУ *НИШТА* КАРМЕН ЛАФОРЕТ / 317

Александра З. СТОЈАНОВИЋ

ОД СТАКЛЕНОГ ГРАДА ДО БЕТОНСКОГ МИНИСТАРСТВА:
ЕВОЛУЦИЈА НАДЗОРА У РОМАНИМА *МИ* ЈЕВГЕНИЈА
ЗАМЈАТИНА И 1984 ЦОРЦА ОРВЕЛА / 331

Милица А. КАНДИЋ и Нина М. ПЕТРОВИЋ

САН ФРАНЦИСКО: ПОСТАПОКАЛИПТИЧНИ ГРАД-СИМУЛАКРУМ / 343

Милица С. СТАНКОВИЋ

ПОСТМОДЕРНИ ГРАД У РОМАНИМА *БЕЛИ ШУМ*
И *ТАЧКА ОМЕГА* ДОНА ДЕЛИЛА / 353

Никола М. ЂУРАН

УРБАНА КУЛТУРА И МЕТАФИЗИКА ИДЕНТИТЕТА У
РОМАНУ *ХУМБОЛТОВ ДАР СОЛА БЕЛОУА* / 365

Јелена Ђ. МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ

ЕЛЕМЕНТИ БАЈКЕ У РОМАНУ *О ЛОНДОНУ*
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 375

Душан Р. ЖИВКОВИЋ

СЛИКЕ ГРАДОВА И ТРАУМЕ ВЕЛИКОГ РАТА
У ПОЕЗИЈИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 385

Александра СТЕВАНОВИЋ

ГРАД, ЕГЗИЛ И ПЕРО:
ПУТОПИСНА ПОЕТИКА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ
И КНЕЗА БОЖИДАРА КАРАЂОРЂЕВИЋА / 399

Катарина С. ЛАЗИЋ

ГРАД У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА / 409

Бојан ЧОЛАК

СЛИКА ГРАДА/ГРАЂАНА У ЗБИРЦИ *ПРИМОРСКЕ*
ДУШЕ ИВА ЂИПИКА / 423

Ђорђе Н. КЕБАРА и Стеван М. МИЛОВАНОВИЋ (Данијел ПЕРАХИЈА)

РЕЛИГИЈА КАО МОДЕЛ КУЛТУРЕ У ПУТОПИСУ
ГРАДОВИ И *ХИМЕРЕ* ЈОВАНА ДУЧИЋА / 433

Оља С. ВАСИЛЕВА

ТЕСТАМЕНТАРНИ ГРАД АРСЕНИЈА ЊЕГОВАНА / 443

Иван В. ЦВЕТАНОВИЋ

МИТСКИ ГРАДОВИ И МЕСТА
У ИМАГИНАЦИЈИ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 453

Марија М. ГРУЈИЋ

РОМАН *О ЛОНДОНУ*: ГРАД КАО ПАРАДИГМА КОНФЛИКТА
ИЗМЕЂУ ИНДИВИДУЕ И ПОПУЛИЗМА / 463

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ

АЛИЈЕНАЦИЈА У РОМАНУ *О ЛОНДОНУ* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 473

Војана Л. АЋАМОВИЋ i Isidora B. BELIĆ

УЛОГА ЈАВНИН ПРОСТОРА GRADA U OBLIKOVANJU
ИДЕНТИТЕТА ЈУНАКА *ULIKSA* I ROMANA O LONDONU / 483

- Borjanka Z. ĐERIC DRAGIĆEVIĆ*
DŽOJSOV PORTRET DABLINA:
JUNAK U LAVIRINTU POSTMODERNOG MITA / 493
- Dubravka K. BOGUTOVAC*
GRAD KAO SINEGDOHA, BIVSTVOVANJE KAO EGZIL / 501
- Gordana M. TODORIĆ*
JERUSALIM ROĐEN IZ SNA, ILI: SLUČAJ AMOSA OZA / 511
- Maria GRAZIA MALAGUTI*
VIAGGIO LETTERARIO ALLA RICERCA DEL FILO DI
ARIANNA NELLA METROPOLI MODERNA / 519
- Giovanni BARRACCO*
LOS ANGELES: CITTÀ DEL SOGNO, CITTÀ DELL'ILLUSIONE. LA METROPOLI
COME SPECCHIO POSTMODERNO DELLA CRISI DEL SOGGETTO E DELLA
CULTURA OCCIDENTALE IN *TRENO DI PANNA* DI ANDREA DE CARLO / 529
- Милица М. СПРЕМИЋ КОНЧАР*
ENCOMIUM URBIS У ЕНГЛЕСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
КЊИЖЕВНОСТИ / 539
- Томислав М. ПАВЛОВИЋ*
У „ГРАДУ БЕЗ ЗИДОВА” В. Х. ОДНА / 549
- Азра А. МУШОВИЋ*
РОМАНСА О ГРАДУ – Ф. СКОТ ФИЦЦЕРАЛД, ВЕЛИКИ
ГЕТСБИ И ЊУЈОРК КАО „ИЗГУБЉЕНИ ГРАД” / 559
- Јована М. КОПАЊА*
МОДЕРНИСТИЧКА ПРЕДСТАВА
О ГРАДУ КАО ИЗВОРУ ЗЛА – ГРАД (ЖЕНА) ТЕЛО / 573
- Оливера С. МАРКОВИЋ*
ГРАД КАО ПАЛИМПСЕСТ У КУЦИЈЕВОМ РОМАНУ *МЛАДОСТ* / 587
- Sofija P. TODOROV*
BIBLIJSKI PODTEKST I MOTIV GRADA KAO MESTA ZLA
U ROMANU *MI JEVENIJA ZAMJATINA* / 599
- Jasmina M. AHMETAGIĆ*
POETIKA GRADA KAO POETIKA ROMANA:
SARAJEVO U OPUSU DŽEVADA KARAHASANA / 607
- Драгољуб Ж. ПЕРИЋ*
ПРИЧАЈУ ЛИ СЕ У ГРАДОВИМА (СТАРЕ) ПРИЧЕ О ДУХОВИМА?
Фолклор – по(с)ткултура – поетика „памћења” – литература / 617
- Соња В. ВЕСЕЛИНОВИЋ*
РОДНО СИТУИРАЊЕ У РОМАНУ *ПАДА АВАЛА*
БИЉАНЕ ЈОВАНОВИЋ / 629
- Наташа С. ДРАКУЛИЋ КОЗИЋ*
ГРАДСКА ПЕРИФЕРИЈА У ДРАМАМА *ЧУДО У ШАРГАНУ* ЉУБОМИРА
СИМОВИЋА И *ДОГАЂАЈ У МЕСТУ ГОГИ* СЛАВКА ГРУМА / 639
- Кристина И. СТЕВАНОВИЋ*
ДВА РОМАНА О ЈЕДНОМ БЕОГРАДУ / 649

Andrijana A. NIKOLIĆ

ROMAN JE GRAD, GRAD JE ROMAN / 661

Таџјана С. ЈОВАНОВИЋ

ДА ЛИ СЕ У КЊИЖЕВНИ КАНОН МОЖЕ УЋИ НА ОЧЕВОМ ТРАКТОРУ?

(*Моја мама зна шта се дешава у џрадовима – Радмила Петровић*) / 669

Марија М. ГРУЈИЋ¹

*Институт за књижевност и уметност
Београд*

РОМАН О ЛОНДОНУ: ГРАД КАО ПАРАДИГМА КОНФЛИКТА ИЗМЕЂУ ИНДИВИДУЕ И ПОПУЛИЗМА

Рад анализира неке аспекте тематизације конфликта између индивидуе и популистичког модела организације и репрезентације света у делу Милоша Црњанског *Роман о Лондону*. Овај роман, као парадигматично остварење уметничке имагинације анксиозног, подвојеног човечанства, обележеног ужасима физичких и менталних разарања XX века, истовремено покушава и да мапира развој унутрашњег гласа индивидуе, загушеног несрећама ратних страдања и узнемиреног покретима свеколиких група и народа. Централна тема овог рада усредсређена је на репрезентацију антагонизама и разилажења између концепта индивидуе и популистичке организације свакодневног живота, веровања, тежњи, жеља, инклузивности и одбацивања, које се у двадесетом веку устаљују као норма произашла услед разарања старог, феудалног поретка, и успостављања новог, не мање противречног, глобализованог друштва. Главно питање које се поставља у овом тексту јесте како разумети суптилну симболику којом се овај конфликт између индивидуалног и нормираног већинског становишта о људским појединачним и колективним вредностима прелама кроз модуе којима главни лик, Рјепнин, упознаје, посматра, и просуђује урбанитет Лондона, као противречног симбола пропасти и рађања свеколиких људских заблуда.

Кључне речи: Милош Црњански, град, идентитет, друштво, индивидуа, популизам

Роман о Лондону Милоша Црњанског јесте сведочанство човековог сусрета са урушавањем културног устројства сопствене врсте, са самопотирањем друштвене организације којој је тежио и са апсурдима процесуализовања сопственог развоја. Идеја о човековој изврсној племенитости, праву на срећу, задовољство и повлашћеност, извргава се у своју супротност, постаје ружан сан већ на самим турбулентним почецима двадесетог века. Разарања првог и другог светског рата, усхићујуће али кошмарне револуције и други друштвени конфликти, прекрајање европских и светских мапа, преокретање доминација једних народа и друштвених класа над другима – све то преокреће полетну слику модерног века, наговештеног просветитељством, научним прогресом и индустријским напретком. Напредак доноси промене обојене патњом, бесмислом, дислокацијом и губљењем идентитета. Литература широм света похраниће сведочанства уметничког сензибилитета који се порађа у оваквом симулакруму: осећање потреса, личног физичког и унутрашњег лутања, као и немоћи појединца да се својом вољом супротстави великим покретима и успостави контролу над својим животом.

Милош Црњански у свом књижевном опусу настојао је да тематизује проблеме људског разочарања у хуманитет, питања слободе, припадности, идеализма, људског кретања и циља човековог животног пута. У своја два најистакнутија прозна дела, *Сеобама* и *Роману о Лондону*, Црњански се, на различите начине, бави темама измештања, покрета, лутања, тражења (и неналажења) смисла у лутању. Док је у *Сеобама* путања кретања у великој мери симболизована

1 margru22@hotmail.com

истовремено епским и лирским покретом великих група, симболиком савладавања великих простора, у *Роману о Лондону* читалац сведочи једном, пре свега унутрашњем, путовању спознаје о сопственом крају животног пута, а за које физичка свакодневна кретања по недокучивом огромном реалитету Лондона представљају тек неумољиву илустрацију. Град као поље отуђености, неуспеха, затворености, непријатељства и бесмисла парадигматички нам репрезентује и слику унутрашњег света главног јунака, човека отуђеног од сврхе сопственог постојања, странца у историји и у сопственим очима, некадашњег руског племића и официра, Рјепнина. Његовим очима, читалац доживљава феномен града, као означитеља савременог доба, у коме су потрошња и тржишна вредност једини механизми који тај огромни конгломерат људи заиста покрећу и одржавају. Представа о урбанитету, мегалополису који репродукује потрошњу до те мере да она постаје сама себи циљ, и уништава човека као основног покретача те потрошње, једна је од најболнијих тема критичког разматрања друштва какво познајемо. Савременим језиком речено, потрошња урбаног ентитета, како истиче М. Радин-Сабадош (2005: 155), не односи се само на „одржавање животних процеса”, оних који су неопходни за основну егзистенцију, већ врши велики утицај и „на све остале аспекте друштвеног живота уопште, јер представља механизам који је индикатор друштвених односа, положаја друштвених група, или појединаца унутар групе, а тиме утиче и на природу града као феномена и на његов изглед, односно појавни облик”.

Облике отуђености Рјепнина у Лондону, у рустичним цртама, можемо и разврстати на ова два главна тока: сусрет са градом као парадигма отуђености у историји и сусрет са градом као парадигма отуђености од јунаковог сопства. У време када читаочева пажња урања у романескну радњу, Рјепнин је човек расплућен између два пола патње. Један пол односи се на тешку и понижавајућу свакодневну беду и зависност од добре воље и љубазности других људи, патњу која репрезентује невољну и несигурну позицију емигранта. Други пол патње односи се на осећање сопственог пораза у историјском времену, његове егзистенције која више никада не може бити срећна јер функционише само као болна деградација његовог симболичког некадашњег, већег *ја*. У роману ће се, не једном, указати и на то да је Рјепнинова свест о себи самоме као носиоцу неког вишег смисла у прошлости тек ствар друштвене химере, привида изврности у свету у коме је неко некада устројио друштвене класе на начин који је његовој егзистенцији давао изванредан већи смисао. Његова сопствена жена Нађа, која, како се у роману наговештава, жели да живи у садашњости и будућности, подсетиће га на то да је и у прошлости био тек неко ко је имао лагодан живот, а не индивидуа великих искустава, одговорности и патњи. Наговестиће се и у роману да су њих двоје, док је новца било, живели у благој лагодној измаглици задовољства чак и у изгнанству. Упркос свему томе, то последње поглавље Рјепниновог живота одише меланхоличним незадовољством као потврдом да упитаност над сопственим животом и одсуство сопственог места у историји не спада у логичке већ метафизичке категорије хуманитета. Новца и посла више нема, али чини се да их Рјепнин више и не жели. Сусрет са сиромаштвом само је освестио његов сопствени увид у бесмисао и сувишност мислећег субјекта у свету у коме су материјални и анимални пориви још једино што људе покреће у свакодневном животу.

Лондон, као локалитет свеколиког савременог механизма који обесмишљава човека, делује као коначна и права дестинација свих меланхоличних спознаја јунака романа. Нема више поражавајућег осећања од осећаја пропасти у

огромном граду у коме има свачега: свакаквих људи, свакаквих послова, свакаквих сународника и свакаквих жена. И у таквом граду Рјепнин ипак није готово никоме потребан. А опет, парадоксално, све време ту су људи који покушавају да га увуку у колоплет својих интереса, иако он више од свега жели да буде сам. За Рјепнина лице Лондона представљају људи који су, сви одреда, само поданици сопствене коруптивности. Одблесци недавних ратних страдања пробудили су у сваком човеку жељу да се по сваку цену живи, преживи и одживи та кратка људска недостојна материјална егзистенција. Рјепнин би пак желео да буде сам; то је међутим, немогуће. Његово сиромаштво и његов неугодни симболички и социјални положај политичког емигранта налажу му да увек буде некеме на располагању. Да би живео он мора повлађивати и удовољавати другима, зависити од њихових интереса и благонаклоности. У историји, таква позиција изгнаника који, иако га нико више не прогања, никада није на миру, јер је увек симбол некакве борбе, већ је позната и много пута описана и представљена, у животописима великих историјских фигура и политичких чинилаца. У сопственом осећају отуђености и немогућности приступа своме сопству, вечитог узнемиравања од стране других, Рјепнин пак репрезентује и једну дубљу, психолошку и филозофску позицију у којој појединац жели да постоји сам и свој, а то му савремени живот не допушта.

Лондон је, дакле, место у коме је човек усамљен, али бескрајно изложен другима. За Рјепнина то је парадигма савременог пакла људског живота. Сазнање да сваки појединац жели нешто од других, док заправо не мисли ни на кога другог, јесте парадоксално објашњење савременог односа индивидуе и популистичког погледа на свет. Град као физичко и симболичко место груписања људи, у који сви ти људи долазе да би били ближе једни другима, главно је обележје и носиоца овог парадокса. „У литератури двадесетог века, топос града као просторног и значењског оквира одрастања, сазревања и афирмације личности истовремено је парадигматичан и пародичан” (Gordić Petković 2005: 67). И у роману Црњанског читава се феномен града као истовременог носиоца значења, али и подривања смисла који таква парадигма доноси. Град је место популистичке парадигме у којој појединци прилазе једни другима да би оформили што већу групу, док им је ултимативни циљ да у тој групи манипулишу и овладавају једни другима. Тако Рјепнин, напокон, види Лондон – као слику свеопштег популистичког стања свести, оне свести која се приклања најнижим поривима зато што су већински, у жељи да преживи, док мит о јаком, поносном, индивидуалном духу, бесповратно клизи у прошлост и понор над којим је саздано модерно доба. Понављајући у својој свести лајтмотивску реченицу романа, која у преводу са енглеског значи „секс је у корену свега”, Рјепнин у суштини признаје да је популистичка свест о потреби да се преживи заувек надвладала хуманитет, уметност, а надасве историју као феномен памћења и размишљања о значењу људске ауто-рефлексije.

У својим основним опсервацијама Рјепнин не налази савезника у другим људским бићима. Утеху не налази ни у локалитету градског амбијента, који за њега у много чему представља мрежу смењивања простора који му једнако не припадају. Насупрот томе, он машта о своме давно остављеном и заборављеном селу у Русији, о руралној идили која у том виду постоји вероватно само у његовој машти. Тамо негде, далеко, у природи која је давно остављена, човек би можда и могао бити независан и достојанствен. Ова идилична, готово толстојевска представа о чистоти и невиности сеоске природе, тамо негде у далекој, мајчинској домовини, Русији, иако представљена са извесним отклоном, и донекле

сатирично, подрива тежак притисак града, оличеног у лондонском урбанитету. Магловито и непоуздано Рјепниново сећање, којим се идеализује и обоготворује представа о племенитости тог „његовог” села, које је, јасно, тек пука пројекција човека „откинутог” од логичне представе о смислу постојања, јесте тек јунакова ескапистичка маштарија којом се, иронично, још више чини тешким положај лутајућег, неприлагођеног странца у историји и у сопственом животу. Рјепниново село појављује се као митски простор жеље за „повратком” у нешто различито од тренутног стања; као и сваки митски простор, међутим, Рјепниново село тек је измаштано место унутрашњег спаса. Рјепниново бунтовништво и протест против „Лондона” јесте симболички протест против замки човека у историји сопственог живота и сопственог друштва. Постоји тачка у животном путу у којој човек остаје заробљен иронијом сопствене ограничене несавршене егзистенције, а за Рјепнина Лондон је то место несрећног исходишта.

У популистичком стању свести, пејзаж и архитектоника града појављују се као образац општег одобравања, признања вредности и хомогенизације, упркос привидној разноликости и мноштву. То је, укратко, и једна од основних парадоксалних карактеристика феномена популизма, који је нарочито склон да осуђује друштвене елите. Јан-Вернер Милер (2017: 15) указује на обрасце искључивости којима се руководе популисти и њихову тенденцију да свакога ко има другачије ставове од њих окарактеришу као „неморалног и неког ко није у правом смислу део народа”. Лаклау уочава да популизам подразумева „дихотомну поделу друштва на два табора – од којих се један приказује као део који тврди да је целина”, што у суштини захтева, како Лаклау (2019: 96) даље истиче, „антагонистичку поделу друштвеног поља”. Док се Рјепнин налази у делу света који себе сматра победничким, напредним, оним који исписује историју, он сам не може побећи од своје ауре губитника не само у сопственом животу већ и у историји свога колектива. У суштини, у свету у коме влада идеја колектива, идеја популистичког груписања, Рјепнин се, као кнез по рођењу и бивши официр војске уништене и прогане из Русије, не може поистоветити ни са једним колективом. Покушаји да остане невидљив такође се скрхшавају у бесмисао. Чак и покушаји да остане асексуалан, непримећен од стране жена које, лишене изморених и разочараних мушкараца у својим животима, настоје да у Рјепнину нађу извесно задовољство, неће уродити плодом. Рјепнин је безнадежно неуспешан у својим покушајима да остане свој и изван домета других. С једне стране, његова је егзистенција без значења у вртлогу свеопштег колективитета; с друге, он је на располагању свима, ма колико се те чињенице гнушао.

Лондон у роману Милоша Црњанског јесте парадигма огромног басена у коме се сусрећу и мешају две врсте људи: оних који се у њега враћају, из рата, задовољни што се тај повратак десио, и оних, такозваних „расељених лица”, људи који немају где друго да оду, које сад треба, како писац каже, научити да се прилагоде ситуацији која преовлађује. „Задатак је Енглеза, сад, да тај свет науче благодетима мира. Да се ти војници и бескућници претворе у корисне чланове друштва” (Срњански 1983а: 14). У првој глави романа, дакле, Лондон је већ назначен као слика тог света који представља савремену садашњицу, а „Енглези” амблематичан израз за ону преживелу, укорењену врсту која сада, као једна маса старог света која је поново дошла до свог мира, представља онај већински систем вредности који мора да прилагоди, приземљи (и покори) све оно што се још креће, лута, тражи, и по нечему не уклапа у тај већински доминантни дух. „Све су те куће, ти кокошарници, голубарници, једнаке и једнаки. У девет се слушају вести,

а затим одсвира енглеска химна. А после се одлази на спрат, да спава. Мужеви и жене лежу у постељу, мирно, једно крај другог, као што ће лежати у гробу.” (Crnjanski 1983a: 16) Ова слика превасходно ниже-средњих друштвених слојева Енглеске, пошто је усвојила и преобликовала све оно што јој је помогло да преживи у тешким годинама ратова, постала је и већинска, она која преовлађује и она која гута, слама и баца у заборав све оно што се у такву констелацију света не уклапа. Приповедачки глас у роману тај колективни дух оличен у Лондону предочава као „смртоносни загрљај” за оне који живе у њему (Crnjanski 1983a: 17), док јунакова супруга, Нађа, Лондон назива „магнетом”, постављеном као „гвожђа за хватање зечева” (Crnjanski 1983a: 21). Тај монотони, обезличујући живот масе, изграђен је тако да за своје жртве буде привлачан. Приповедач, такође, описује како тај (средње)сиромашан свет дочекује нову годину уз музику са радија која се у том моменту свира у луксузном лондонском хотелу, да би и ти људи, „који никад у њега неће крочити”, имали доживљај „као да нову годину дочекују у том хотелу” (Crnjanski 1983a: 27). Нови свет, који настаје на заласку другог светског рата, у коме Рјепнин и Нађа, осиромашени, покушавају да преживе, свет у коме се тежи да се све што је могуће доведе у исти ниво, свет је у коме се хомогенизација и популаризација одређених вредности врши по принципу само једног правила: поседовања новца. „Новац има, у времену у ком живимо, снагу Сунца, снагу, коју сузе више немају.” (Crnjanski 1983a: 40) „Бајка о Лондону”, о којој, са горким искуством разочараног човека, говори Рјепнин, јесте нереална прича о срећи која би требало да дође по систему заслуга, части, достојанства, изврсности, људскости, и на крају, самилости, а коју „Лондон” и „Енглези”, као метафора савременог модерног света, претварају у реалност суровог, неосетљивог, несолидарног материјалистичког живота, у којем ислужени војници, и разни други, некада цењени људи, више нису потребни ни подржани. То је свет у коме влада „књиговодство” у коме „књиговође” одређују цену свега, а слава и заслуге у таквом се систему оцењивања не цене. О теми новца у *Роману о Лондону* М. Ломпар (2007: 46–47) пише: „Новац је тако део онога што Рјепнина највише погађа, у свету, али и у кнежевом сну, као позорници на којој се одиграва општа замена и размена свих ствари. Настаје, отуд, изопачени свет у којем новац, као моћ обезличавања, напада *личности*”. Рјепнин, као разоружани официр, упркос својим заслугама за допринос победничким снагама у рату, и његова животна сапутница, симболи су онога што у модерном, развијеном свету не поседује вредност. „Само примитивни народи цене официра”, резигнирано констатује Рјепнин (Crnjanski 1983a: 41). У овој опасци истовремено се констатује и напредак савременог света, али и иронично напомиње на каквим основама тај модерни свет настаје. Позиви и жртвовања која су уграђена у настанке тог новог света, управо том новом свету, када се једном успостави, постају непотребна, и чак презрена.

У роману Црњанског „Лондон” репрезентује и ону етапу у животном путу појединца која је за некога и последња станица, што ће бити Рјепнинов случај, а за некога тачка промене идентитета, упокојење оног претходног, и започињања нове егзистенције као јединог начина да се физички, биолошки опстане у личној и колективној историји. Наши јунаци суочени су са темељним знацима декаденције модерног доба којем они не припадају и о којима понекад говоре напола са шаљивом иронијом а напола у духу горке констатације. Једно свакако означава напола шаљива али и ужасавајућа констатација Рјепнинова, о пропасти његове компетенције и талената у домену високе културе, јер висока култура, врхунска стечена знања као таква, друштву махом више нису потребна. Оне су, како Рјепнин горко

констатује, изједначене са потребом објављивања тривијалне литературе, које пишу чак и „ћерке министара, лордова, генерала”, а раде „вредно и јевтино”, као што су некада њихове бабе радиле „у некој ткачкој радионици” (Српјански, 1983а: 44). На крају, оно што преостаје осиромашеном емигранту, странцу који обитава на извесној територији против своје воље, али и воље других, јесте пристанак на унижавајућу препродају самог себе, у дословном и симболичком смислу, јер је то онај најогољенији ресурс којим људска јединка учествује на тржишту опстанка у историји. Кад се у Рјепниновом току мишљења стално појављује фраза „Sex is at the root of everything”, јасно је да се појам „sex” у његовом размишљању појављује као означитељ сурове манипулације и трговине људскошћу и људским интегритетом, и да је такав новонастали свет немогуће променити. Из Рјепнинове перспективе, град симболизује владавину тог принципа, из кога се не може побећи, у неку нову реалност, без потпуног духовног поништења.

Рјепнин, међутим, не жели да се мења, самопоништи, да би се трансформисао, његов бег од модерног света је дошао своје крају, а његова епоха је завршена. Индивидуалност, коју Рјепнин представља, не може се приклонити захтевима времена и популарним очекивањима. Или, боље речено, радије ће сагорети него постати само једна од безброј јединки које чине безимено непрегледно мноштво. С. Владушић (2006: 354) пише о Рјепниновом лику као о носиоцу апсолутног, непроменљивог идентитета: „Апсолутност његовог идентитета испољава се на различитим плановима: Рјепнин је веран својој супрузи (упркос другим женама које му се подају), веран је Русији (упркос чињеници да је његова Русија нестала), веран је свом племениташком пореклу (упркос чињеници да у Лондону нема стагус племића)”. Рјепнин, у читавом току романа, живи још само у прошлости, а прошлост и чврстина историјски одређеног идентитета, како је то лако наслутити, неспојиви су са популизмом и популарним захтевима садашњег тренутка, света који је преживео велика разарања, и дозвољава себи још само слепу, баналну побуду да се репродукује и одупре свакој сумњи и интелектуализацији реалности. Ђ. Радовановић (2017: 152) напомиње, с друге стране, да је иронија у томе што се тај нови свет, у коме Рјепнин, остварује своју жељу да оконча са собом, „дефинише као слика, односно симулација, албум фотографија, па се тако и живот најзад даје за једну илузорну пројекцију кнежеве маште у којој не постоји идентитарна чврстина постојања”. Рјепнинова жена, Нађа, како то приповедач на више места истиче, желела је да преживи. А преживети, значило је, међутим, постати као и сви око њих „Енглези”, односно сви они који на овом свету учествују у материјалношћу и баналношћу обојеним, упросеченим, животима. Рјепнин је, наизглед, на почетку самог романа, огорчен, зато што му није дозвољено да живи као и сви. Но, како се приповедање приближава своје крају, јасно је да рјепниновска судбина одбија трансформације и новонастали колективизам, она је побуна садржана у одустајању од таквог пута.

Урбанитет као императив колективистичког живота, који се намеће у модерном свету, супротставља се, симболички, Рјепниновој фантазији о сопственој прошлости у којој се могло живети и изван парадигме града и урбаности, у једноставним околностима Набережњаје, „његовог села”, остављеног негде у Русији, које Рјепнин замишља као парадигму утехе и спаса, којој још може да се врати тек само у мутном и непоузданом сећању. Рјепниново прибежиште Набережњаји, међутим, узалудно је и бесмислено, и то не само зато што јој се он, Рјепнин, за свога живота, како и сам увиђа, материјално, физички, симболички, и легитимно, не може вратити већ и због тога што то спасоносно, идилично лично

искуство руралитета и рустичности Набережњаје, постоји, без сумње, умногоне, тек у Рјепниновој уобразиљи, и личној самообмани, као отпор према новом, модерном животу, новом човеку:

Njegov otac, angloman, – poštovani član carske Dume, – učio ga je, da je, ideal države: Engleska. Ideal čoveka: Englez – liberal. Rjepnin je, međutim, sad, hvalio život svojih mužika, sećao se konja, žita, žetve, jeseni, bulki. Letovanje, po selima njegove matere, trajalo je godinama. Život u Sankt Petersburgu i Parizu, kratko. Otuda je, u njemu, rusko selo, bilo neko gnezdo, u srcu, u kom tice pevaju, a – Sankt Petersburg, samo neki bal, u kom se sve vrtelo. (Crnjanski 1983b: 52–53)

Други симболички бег од урбанитета у роману, који међутим разоткрива јунаку да „Лондон” није географски омеђен, већ да је то безобално, и материјално неухватљиво, митолошко чудовиште за које границе у савременом свету не постоје, јесте Рјепнинов пут у Корнвал, на обалу океана. Сусрет са водом, са „морем”, у Рјепниновом сећању, пре одласка у Корнвал, везује се за успомене на оца „који је Енглеску волео” (Crnjanski 1983a : 244), на идиличне романтичне представе о љубави између жене и мушкарца, захваљујући једној песмици коју је због оца научио. Али та енглеска обала, на коју Рјепнин одлази на плаћени одмор, не носи више у себи ништа смислено и повезујуће, већ гомилу оних истих људи из града којима је све свеједно и који долазе ради најбаналнијег провода, без смисла и значења. Пансион у коме он, по милости и препоруци, и захваљујући својој жени, завршава, а који би, номинално, требало да окупља аристократску елиту тог окружења, представља један отужан преплет руско-енглеских породичних веза и бракова; те тужне везе и спојеве показују да су судбине свих тих људи по себи трагичне и неостварене, те остављају вечиту чежњу, која се само баналним, тренутним задовољствима привремено гаси. Ту на корнвалској обали Рјепнин се још једном сусреће са бескрајношћу „Лондона”, из којег као да није ни изашао, а пре свега са бесмислом света у коме дојучерашњи поносити и угледни људи доживљавају најнезамисливија понижења и друштвене и личне падове. С друге стране, они који су и даље моћни и богати, окружени су несрећним бићима која им се, без достојанства нуде и ради егзистенције преклињу да буду искоришћена. У таквом сплету околности, читаво друштво представља скуп дехуманизованих јединки, а моћни океан који би у Рјепниновој фантазији требало да подстакне бег од лудила експлоататорског урбанитета показује се као удаљена, пуна муља, непријатељска природа која се од човека повлачи и не прима га у своју заштиту. Рјепнин се, након летовања у Корнвалу, враћа неминовно у Лондон, са физичком повредом ноге која ће и надаље бити симбол његове све мање урачунљивости за друштво. Ту, ван Лондона, Рјепнин се сусреће и са разочаравајућом спознајом која деконструише чак и онај, самообмањујући мит о исконској повезаности човека и природе, која је у стању да лечи човекове погрешке у његовој друштвеној, урбанизованој организацији живота:

Iako se vraćao sa okeana, širok u ramenima, uzan u pasu, opaljen suncem, snažan, visok, prvi put je pomislio da su godine najvažnije u životu ljudskom i da više nije onaj, koji je bio. Znao je da se vraća izmenjen, i da će, do kraja života, pamtili tu stanicu Par, a pamtiće za uvek i Kornualiju. Njenu strašnu obalu, pustu i modru, tu zemlju bakra i lima, na kojoj život nije bio, ni lak, ni veselo.

Čovek je zagledan u prirodu. Ona u njega nije. Tu, od njega, kroz koji minut, kad ode, neće ostati ništa, ni traga, – ni onoliko, koliko ostavlja mrav na pesku. Rjepnin, – bio on princ, ili ne, – ko je to? (Crnjanski 1983a: 359)

Јунак Црњанског, уз све претходно речено, истовремено је и носилац једног филозофског, друштвеног и поетичког принципа који је, како се чини, поништен светским ратовима и револуцијама двадесетог века, а то је принцип индивидуе која собом носи багаж прошлости, угледа, историје, и заслуга. У пансиону у малом корнвалском месту Рјепнин ће увидети како су се прегруписале и редефинисале вредности старог света, онога коме је он припадао. У таквом свету, човек без новца јесте човек који на свим нивоима зависи од других; а без новца може остати свако, у вихору рата, једним потезом историје или политичке игре. Међутим, чак ни пристанак на сиромаштво не спашава индивидуу од зависности од друштва, од сталног стања повређености или повређивања других. Док се Рјепнин нада да ће на обали бити сам са океаном, с друге стране, сама организација људског живота и обзир према жени и онима од којих зависе, приморавају га да већину времена проводи у друштву других људи, чије га присуство константно подсећа на свет у којем за њега нема достојанственог бивствовања. Иако послат на одмор залагањем других и самилошћу, Рјепнин ни на одмору не бива остављен на миру, већ се и тамо од њега очекује да игра друштвену улогу у складу са својим положајем осиромашеног руског кнеза: да задовољава его и малограђанске пориве онога што Рјепнин у себи назива „средњим људима”, или како приповедач наводи, онога што Рјепнин на руском, подруљиво, иронично означава као „*средний класс*” (Crnjanski 1983a: 269). Међутим, метафора „средњих људи” очигледно не одговара ономе што би се у савременом свету капиталистичког, корпоративног друштва називало „средњом класом”, већ нечему другом, много свеобухватнијем, а аналитички тешко одредивом, што, међутим, Рјепнин тешко у себи осећа и што њега самога ужасава и дави управо као непријатељски океан. Та „средњост”, припадање „средњим људима”, за Рјепнина јесу људи који под маском стила и грациозности одишу слепом злоупотребом човечности и дехуманизацијом пређашњих наратива људских вредности и плодова духа. Оно што Рјепнин открива постојало је у човечанству одувек, али да би се тачно сагледало мора се доћи у раван тог живота, стопити се са њиме и то из позиције онога ко мора да таквим принципима и поривима удовољава. То је пад који Рјепнина отима из његових утешних снагења о племенитости његове Набережњаје и прикива за немир и сивило урбанитета „Лондона”, као парадигме све оне „средњости” која, у двадесетом веку, неће више поштедети никога.

Колективитет савременог живота није живот заједнице, већ скуп појединаца у коме се свако бори за себе, иако су сви они, који нису у поседу моћи, приморани да живе по истим правилима. Када се по повратку са обале океана, Рјепнин и Нађа поново преселе из предграђа Лондона у сам град, Рјепнина тај повратак „у свет”, коме се Нађа радује, и повратак у тако урбанизован простор подсећа на затвор.

I ako je sa prozora tog, novog, stana, video i ogromne zgrade pune stanova, stanovnika, kao što su mravinjaci mrava, on je, ipak, imao taj ludi utisak da se, ceo, London, sastoji, iz ćelija, zatvora, u kojima stanuju samo pojedinci, – po jedan samac i po jedna žena, sama. (Crnjanski 1983b: 7)

Колективитет и самоћа Лондона, као и целог новонасталог света у који је Рјепнин доспео, дочаравају слику привидне победе човечанства над смрћу и уништењем, која у себи, истовремено, садржи и пораз сваког метафизичког смисла о постојању индивидуе, као и целих колектива и народа. Ако бисмо се изразили другим речима, могли бисмо да подвучемо присуство две семантичке димензије Рјепнинове судбине. Једна је она реалистична, социјална, историјски препознатљива димензија класно, друштвено и политички пораженог човека, у борби коју као да

није ни водио, али коју је, упркос томе, у судару са популизмом времена, изгубио. Друга би пак димензија била логички теже објашњива, али при томе ништа мање реална у човековом животу. Та друга димензија указује на то да је човеку, који је друштвено биће, ипак неподношљиво тешко да се носи са осећајем зависности од других, са осећајем одсуства владањем над сопственим животом. Рјепнин у очима, поступцима и речима других људи осећа своју изложеност другима, осећа неповратни губитак сопствене слободе. Питање да ли је ту слободу икада и поседовао у свом животу не мења много на самој ствари. Свест да је нема и да је неће никада ни бити, одводи Рјепнина у самопоништење, док Нађу пак као носителку новог, трансформисаног идентитета али и новог живота у њеној утроби одводи у Америку, тамо где се живот, без илузија старог света, може наставити. Мистерија жеље људског бића да преживи и да се креће даље низводно усточиљује и иронију нестанка са лица земље свих оних судбина попут Рјепнинове, јер се у њима, парадоксално, увек крије и мистерија новог постанка, новог колективитета и новог конфликта индивидуе са колективном судбином.

ЛИТЕРАТУРА

- Crnjanski 1983a: М. Crnjanski, *Roman o Londonu. Prva knjiga*, Beograd: Nolit.
- Crnjanski, 1983b: М. Crnjanski, *Roman o Londonu. Druga knjiga*, Beograd: Nolit.
- Gordić Petković 2005: V. Gordić Petković, „Urbana topografija u američkoj i srpskoj prozi: Egzil i heterotopija”, u: Biljana Čubrović i dr. (ur.), *Grad u jeziku, književnosti i kulturi*, Beograd: Philologia, 67–74.
- Laklau 2019: E. Laklau, *O populističkom umu*, prevela sa engleskog R. B. Šević, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Ломпар 2007: М. Ломпар, *Црњански и Мефистофел: О скривеној фигури Романа у Лондону*, Београд: Нолит.
- Miler 2017: J. V. Miler, *Šta je populizam*, prevela sa engleskog S. Glišić, Beograd: Fabrika knjiga–Peščanik.
- Radin-Sabadoš 2005: М. Radin-Sabadoš, „Urbane ikone: kultura potrošnje i vizuelna umetnost”, u: Biljana Čubrović i dr. (ur.), *Grad u jeziku, književnosti i kulturi*, Beograd: Philologia, 155–161.
- Радовановић 2017: Ђ. Радовановић, „Онтолошка слика самоубиства у романима *Зли Дуси* Ф.М. Достојевског и *Роман о Лондону* Милоша Црњанског”, *Наслеђе*, Крагујевац, год. XIV, бр. 37/2, 2017, 147–159.
- Vladušić 2006: S. Vladušić, „London melting pot”, у: Љ. Суботић и др., (ур), *Сусрети култура: Зборник радова/ IV међународни интердисциплинарни симпозијум*, Нови Сад: Филозофски факултет, 353–359.

NOVEL OF LONDON: CITY AS A PARADIGM OF CONFLICT BETWEEN INDIVIDUAL AND POPULISM

Summary

The paper analyzes the conflict between the individual worldview of the main character, Rjepnin, and the ideology of a collective materialist system of values represented by the city of London as a metaphor in *A Novel of London* by Miloš Crnjanski. While the paradigm of urbanity constitutes the concepts of populism, materialism, and historical turmoils of the modern world that emerge after big social movements and

revolutions, Rjepnin, the exiled Russian nobleman, dreams of the disappearance from such a world and fantasizes about the comfort and individuality of the life in a natural, rural environment from his past. By considering the antagonism between the populist concept of urbanity and Rjepnin's nostalgic memories of happy life back in Russia, the paper discusses the ironies of constant recreation of the paradoxical existence and movement of individuals and groups in historically conditioned space and time.

Keywords: Miloš Crnjanski, city, identity, society, individual, populism

Marija Grujić